

**АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ
ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ ШАҲРВАНДИ-
ВАТАНДӮСТИИ ХОНАНДАГОНИ
МУАССИСАҲОИ
ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ**

Рустамзода Сӯҳроб Ҳаким, унвонҷӯи кафедраи педагогикаи умумии МДТ “ДДХ ба номи акад.Б.Гафуров” (Тоҷикистон, Хучанд)

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКО-
ПАТРИОТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ У
УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ**

Рустамзода Сухроб Хаким, соискатель кафедры общей педагогики ГОУ “ХГУ имени акад.Б.Гафурова” (Таджикистан, Худжанд)

**THEORETICAL FOUNDATIONS IN THE
FORMATION OF CIVIL AND PATRIOTIC
VALUES IN STUDENTS OF SECONDARY
EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

Rustamzoda Sukhrob Hakimi, research worker of the Department of General Pedagogics, SEI "KSU named after acad. B.Gafurov" (Tajikistan, Khujand),
E-mail: rustamzod@inbox.ru

Вожаҳои калидӣ: асосҳои маънавию таърихӣ, тарбияи шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ, ҳисси ватандӯстӣ, сарватҳои фарҳангӣ ва моддӣ, анъанаҳои мардумӣ, муоширати байни миллатҳо, унсурҳои асосӣ, насли наврас, арзиши маънавӣ, аҳамияти тарбиявӣ

Мақола ба баррасии масъалаҳои асосҳои назариявии ташаққули арзишҳои шаҳрвандӣ-ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бахшида шудааст. Муаллиф таъкид кардааст, ки ташаққул додани ҳисси ватандӯстӣ, интернационализм ва ҳавасмандӣ ба ҳифзи Ватан дар байни ҷавонон аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ маҳсуб меёбад ва ҳодисаҳои таърихӣ, ки дар ҷаҳон ба вуқӯъ меоянд, аҳамияти тарбияи ватандӯстиро барои рушди босуботи ҷомеа ва аз ҷумла барои рушди шахсиятро исбот мекунанд. Дурустии ин андешаро тавассути таҳлили адабиёти маҳсули психология педагогӣ, асарҳои илмӣ соҳаи фалсафа, сотсиология, таърих санҷидан мумкин аст. Муаллифи мақола изҳор кардааст, ки дар шуури хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бояд ҷаҳонбинӣ ташаққул ёбад, ки дар он фикру зикр дар бораи Ватани бузурги худ унсури асосӣ мебошад. Ба хонандагон лозим аст хотиррасон карда шавад, ки мамлакат чи гуна роҳи пуришараф ва душворро тай кардааст, ниёгони қуҳансоли онҳо чи қорҳои бузургеро анҷом додаанд, то ки дар шуури ҷавонон дастурҳои устувори ахлоқӣ таҷассум ёбад. Барои ин аз тамоми воситаҳои мавҷудаи муассисаҳои таҳсилотӣ истифода намуда, қори мақсаднокро оид ба тарбияи ватандӯстии насли наврас ташиқил қардан лозим аст.

Ключевые слова: духовно-исторические основы, гражданское и патриотическое воспитание, чувство патриотизма, культурное и материальное богатство, народные традиции, межэтнические связи, основные компоненты, молодое поколение, нравственная ценность, воспитательное значение

Статья посвящена рассмотрению теоретических основ формирования гражданско-патриотических ценностей учащихся общеобразовательных учреждений. Автор подчеркивает, что формирование у молодежи чувства патриотизма, интернационализма и мотивации к защите Родины является одним из приоритетных направлений государственной политики, а происходящие в мире исторические события доказывают важность воспитания патриотизма для развития социальной стабильности и, в частности, для развития личности. Правильность этого мнения можно проверить путем анализа специальной психолого-педагогической литературы, научных работ в области философии, социологии, истории. Автор также констатирует, что в сознании учащихся общеобразовательных учреждений должно формироваться мировоззрение, в котором главным элементом являются мысли и упоминания о своей великой Родине. Читателям необходимо напомнить, какой славный и трудный путь прошла страна, какие великие дела совершили их предки, чтобы в сознании молодежи воплотились крепкие нравственные ориентиры. Для этого необходимо использовать все имеющиеся средства образовательных учреждений и организовать целенаправленную работу по воспитанию патриотизма подрастающего поколения.

Key words: spiritual and historical foundations, civil and patriotic education, a sense of patriotism, cultural and material wealth, folk traditions, interethnic ties, main components, the younger generation, moral value, educational value

The article is devoted to the consideration of the theoretical foundations for the formation of civic-patriotic values of students in educational institutions. The author emphasizes that the formation of a

sense of patriotism, internationalism and motivation among young people to defend the Motherland is one of the priority areas of state policy, and the historical events taking place in the world prove the importance of patriotism education for the development of social stability and, in particular, for the development of the individual. The correctness of this opinion can be verified by analyzing special psychological and pedagogical literature, scientific works in the field of philosophy, sociology, and history. The author of the article also states that a worldview should be formed in the minds of students of educational institutions, in which the main element is thoughts and references to their great Motherland. Readers need to be reminded what a glorious and difficult path the country has traveled, what great deeds their ancestors accomplished, so that strong moral guidelines are embodied in the minds of young people. To do this, it is necessary to use all available means of educational institutions and organize purposeful work to educate the patriotism of the younger generation.

Ҳодисаҳои таърихӣ, ки дар ҷаҳон ба вуқӯи меоянд, аҳамияти тарбияи ватандӯстиро барои рушди босуботи ҷомеа ва аз ҷумла барои рушди шахсиятро исбот мекунад. Дурустии ин андешаро тавассути таҳлили адабиёти махсуси психологию педагогӣ, асарҳои илмӣ соҳаи фалсафа, сотсиология, таърих санҷидан мумкин аст.

Ватандӯстӣ мафҳуми бисёрзина аст. Он меҳру муҳаббат ба Ватан, майлу хоҳиши барои ҳифзи Ватан хизмат кардан ва тайёр будан ба фидокорӣ баҳри манфиати халқи худро фаро мегирад [11, с.115-117].

Ҳисси ватандӯстӣ як навъ оинаи рӯҳи инсон аст, ки дар он ангеҷаҳои аслии ӯ ва ҳислатҳои ӯ ифода ёфта, ба васиятҳои ниёгон ва муносибати ӯ ба зодгоҳаш ифода ёфтааст. Ватандӯстӣ бо ташаккули ҷаҳонбинӣ, арзишҳои ахлоқӣ, эътиқоди ботинӣ, меъёрҳои рафтор, бо мурури замон, ба вучуд омада, дар тамоми умр мустақкам мегардад. Ин роҳро инсон дар ҷустуҷӯи ормони худ, ба амал баровардани майлу хоҳиши ба Ватан ҷондон будан, мақсадҳои иҷтимоӣ ва давлатӣ тай мекунад. Ватандӯстии шахс бо эҳсосоти дурахшонтарин, меҳрубонтарин, зарурати бо халқи худ зиндагӣ кардан, ҳифзи манфиатҳои миллӣ, ифтихор аз таърихи Тоҷикистон ва фарҳанги ҷумҳурӣ ифода меёбад.

Дар шуури хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бояд ҷаҳонбинӣ ташаккул ёбад, ки дар он фикру зикр дар бораи Ватани бузурги худ унсури асосӣ мебошад. Ба хонандагон лозим аст хотиррасон карда шавад, ки мамлакат чӣ гуна роҳи пуршараф ва душворро тай кардааст, ниёгони кӯхансоли онҳо чӣ қорҳои бузургеро анҷом додаанд, то ки дар шуури ҷавонон дастурҳои устувори ахлоқӣ таҷассум ёбад. Барои ин аз тамоми воситаҳои мавҷудаи муассисаҳои таҳсилотӣ истифода намуда, қори мақсаднокро оид ба тарбияи ватандӯстии насли наврас ташкил кардан лозим аст. Ин як раванди мураккаби бисёрмарҳила буда, аз усулҳои гуногуни анъанавии тарбияи хонандагон, таъсир расонидан ба ҳолати отифавӣ онҳо тавассути маводи мусбати дарсӣ ва методҳои қорҳои беруназсинфӣ иборат аст. Дар баробари ин, муассисаи таҳсилотӣ бояд қори ватандӯстонаи худро бо воситаҳои аҳбори омма, муассисаҳои фарҳангию истироҳатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ғайра мутобиқ ва ҳамоҳанг намояд [5, с.12].

Махсусан муҳим аст, ки омӯзгорони иштироккунанда дар иҷрои вазифаҳои гузашташуда ба хонандагон барои мустақилона дарк намудани арзиши тарбияи ватандӯстӣ кӯмак расонанд. Барои ташаккули шуури ватандӯстӣ, ба ин ё он намуди фаъолият самтгирии рафтори хонандагон зарур аст, ки онҳо мардонагии рафтор, муқаддас будани онро барои халқ, Ватан дарк намоянд. Аз ин рӯ, барои ташаккули ҷунин арзишҳои шахсӣ дар насли наврас сифатҳои аз қабилӣ муҳаббат ба Ватан, омодагӣ ба ҳифзи Ватан, ҳифзи мероси фарҳангии онро тарбия кардан зарур аст. Ҳамаи ин бидуни дарки мавқеи худ аз тарафи ҷавонон дар зиндагӣ ва идроқи нақши худ дар он имконнопазир аст.

Дар раванди таҳсил дар муассисаи таҳсилоти умумӣ хонандагонро бо таърихи Тоҷикистон, ташаккули истиқлолияти он, рушди маориф, фарҳанг, иқтисодиёт, анъана ва забони миллӣ шинос кардан лозим аст. Ҷунин дониш барои дар шуури кӯдакон пайдо шудани эҳсоси ватандӯстӣ ҳамчун як падидаи мураккаби иҷтимоӣ, падидаи психологию педагогӣ замина фароҳам меорад.

Эътиқоди ватандӯстӣ дар ҳама давру замонҳо аҳамияти муттаҳидкунанда дошта, ҳамчун неруи мусбат қодир буд ба эҳсосоти одамон, сарфи назар аз вазъи иҷтимоӣ, миллаташон, сифатан таъсир расонад.

Дарвоқеъ, ватандӯстӣ моҳиятан қонуни асосии шаъну шараф, эътибори инсон ҳамчун шахрванди кишвар дар ҷомеаи сермиллат аст. Воқеаҳои таърихӣ моро бовар мекунонад, ки

ватандӯстӣ ҳамеша неруи пешбарандаи мубориза барои истиклолияти давлат, халқҳои сокини он буд.

Дар дарозии рафти таърих ватандӯстӣ шиори асосии муборизони зидди беадолатӣ гардидааст. Вай илҳомбахши одамоне буд, ки ба муқобили қувваҳои ҷангҷӯ, таҷовузкорону ғоратгарон сина сипар карда, ҳамчун неруи махсуси ҳифзи Ватан, ба халқҳо хизмат карда, дар ободии Ватан саҳми худро мегузоранд.

Тавачҷуҳи олимони ба ин мавзӯ ҳамеша дар сатҳи баланд қарор дошт. Дар ин бора маъхазҳои сершумори адабиёти илмӣ шаҳодат медиҳанд. Бисёре аз олимону муҳаққиқон кӯшиш мекарданд, ки масъалаҳои ватандӯстиро аз дидгоҳи фалсафӣ баррасӣ намуда, муаммоҳои педагогии тарбияи ватандӯстиро омӯختанд. Нависандагон ва шоирон ҳам аз тасвири тавсифи ватандӯстӣ, шуури ватандӯстӣ сарфи назар карда натавонистанд [7, С. 206-212].

Таҳлили сарчашмаҳои илмию адабӣ нишон дод, ки ватандӯстӣ як падидаи комили беназири ахлоқӣ мебошад. Дар замонҳои қадим онро бо эҳсоси худхифозатӣ дар асоси таҷрибаи ҷаҳонидаи одамоне, ки барои аз истилогарон муҳофизат кардани замин, макони зисти худ ба вучуд омада буд, алоқаманд кардан мумкин буд. Аз ин рӯ, агар ватандӯстиро аз нигоҳи назариявӣ баррасӣ кунем, бояд решаҳои таърихӣ онро таҳқиқ намоем. Ҳанӯз дар таълифоти Афлотун бахшоеро дар бораи маънии Ватан барои инсон мушоҳида мекунем, ки мутафаккири Юнони қадим онро бо модар баробар кардааст. Мутафаккироне чун Руссо, Макиавелли, Фихте, Крижанич ва дигарон муҳаббат ба Ватан, кишвари худро арзиши олии ахлоқӣ медонистанд.

Дар охири садаи ХХ муҳимтарин ҳодисаи таърихӣ барои Тоҷикистон ба даст овардани истиклолият буд. Ҷумҳури дар асоси анъанаҳои пушарафи Сомониён ба давлати соҳибхитӣ табдил ёфт.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронҳои худ борҳо аҳамияти ватандӯстии мардуми тоҷикро бо назардошти арзишҳои мондагори бунёдгузори давлати Сомониён таъкид намудаанд [1, с.585-588].

Асосгузори давлати Сомониён Исмоили Сомонӣ (849 – 907) дар солҳои ҳукмронии худ тавонист идораи давлатиро ба низом дароварда, артиши тавоно ва омодаи ҷангиро ба вучуд оварад, ба пешрафти иқтисоди миллӣ, сиёсат, фарҳанг ва барқарор намудани робитаҳои мустаҳкам байнидавлатӣ мусоидат намояд.

Гузаштаи таърихӣ Тоҷикистон асоси ғоявии тарбияи ватандӯстии муосир гардид. Агар ба умқи солҳои гузашта ворид шавем, дар адабиёти тоҷикӣ форс сарчашмаҳои зиёде эҳсосот ва ормонҳои ватандӯстиро пайдо хоҳем кард. Воқеан асарҳои «Шоҳнома» ё китоби шоҳон ганҷи бебаҳоест, ки аз ҷониби Абулқосим Фирдавсии бузургвор офарида шудааст. Ҳамосаи мазкур ба як навъ кодекси қонунҳо табдил ёфтааст, ки муқаддас будани Ватан, зарурати аз ҳар гуна таҷовуз муҳофизат намудани онро васф мекунад. Аз таълифи "Шоҳнома" беш аз ҳазор сол сипарӣ мешавад, аммо то кунун ин асар, барои ватандӯстони асил, ки мехоҳанд сулҳро дар сарзамини тоҷикон пойдор созанд, ваҳдати халқу миллат, якпорчагии давлатро таъмин кунанд, ҳамчун алифбои ватандӯстӣ пазируфта шудааст.

Абулқосим Фирдавсӣ дар ашъори худ борҳо хислат ва табиати сулҳдӯстонаи тоҷикон, рисолати сулҳҷӯнаи онҳоро таъкид кардааст. Шоир ба таври боварибахш исбот мекунад, ки душманӣ ба халқҳо неқӣ намеоварад. Ҳеч гуна адоват ва ҷанг, ба фикри шоир асос надорад. Фирдавсӣ дуруст таъкид мекунад, ки агар ҷанг ҳамеша бо сулҳ хотима ёбад, чаро бояд онро оғоз кард.

Дар достони «Шоҳнома» тимсолҳои қаҳрамонони халқӣ хеле хуб нишон дода шудааст, ки мо, пеш аз ҳама, Рустамро дар назар дорем. Вижагии хислати ӯ ин буд, ки чун ҳудашро беасос меранҷониданд, борҳо гуноҳҳои ҳокимонро барои беасос ранҷонидани ҳудаш бахшидааст.

Бо омӯзиши ҳамосаи безаволе чун «Шоҳнома» мардум арзишҳои таърихиро дарк мекунанд. Аз ин рӯ, тарбияи ватандӯстӣ, бо шумули омӯзиши сарчашмаҳои қадимаи адабӣ самти муҳими кори мақомоти давлатӣ мебошад. Зеро, раванди қабули истиклолият аз ҷониби Тоҷикистон бо ҷанги шаҳрвандӣ, ки аз нигоҳи ақли солим нофаҳмо сурат гирифт, ки чанд сол (1992-1997) идома намуд [4, с.22-27].

Имрӯз замоне фаро расидааст, ки ба таърихи кишвар, арзишҳои таърихӣ фарҳангии он, афкори хирадмандонаи ватандӯстии равшанфикрони он солҳо мусбат арзёбӣ гардида, дар шароити муосир ба қорбурди онҳо иқдом кардан лозим аст, вақте ки аз нав рӯ овардан ба ватандӯстӣ, эътиқоди ватандӯстӣ ва ба нафъи давлат ба зинаҳои нав бардоштани онҳо зарур аст.

Рухияи ватандӯстӣ на танҳо ба эҷодиёти Фирдавсӣ хос буд. Онро ҳақимони қадим чун Абӯалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Саъдии Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Аҳмади Дониш, ва албатта, худи маликушшуарои бузурги шоирони Шарқ Рӯдакӣ низ тасвир ва ситоиш намудаанд.

Дар осори ҷовидонаи намояндагони адабиёти тоҷикӣ форс ормонҳои фидокорона хизмат кардан ба Ватан ва ҷомеа тараннум шудаанд. Онҳо бо мазмуни амиқи маънавию ахлоқӣ фаро гирифта шудаанд, ки дар ҳама давру замон мубрам ва созгоранд.

Проблемаҳои тарбияи ватандӯстиро бисёр олимони педагогика, психологҳо, методистони донишманд мавриди баррасӣ қарор додаанд. Дар байни онҳо А.Паҳлавонов, М. Лутфуллоев, Қ. Қодиров, Б.Чумаев, Л.А. Орлов ва бисёр дигаронро номбар кардан мумкин аст. Муҳаққиқони номбаршуда асосҳои ташаккули тарбияи ватандӯстӣ, рушди эътиқоди миллӣ-ватандӯстиро аз лиҳози методологӣ ва назариявӣ дар робита бо шароити муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва МТО омӯхтаанд. Онҳо дар тарбияи ватандӯстии насли наврас ба истифодаи анъана ва расму оинҳои миллӣ ва арзишҳои фарҳангӣ тавачҷуҳи зиёд додаанд.

Бо ибтиқори Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барномаҳои давлатӣ қабул шуданд, ки вазифаҳои дар назди ҷомеа матраҳбударо равшан намуда, проблемаҳои баланд бардоштани эҳсоси ватандӯстӣ ва эътиқодоти хонандагони муассисаҳои таҳсилоти ҳаллу фасл мекунад. Дар санадҳои қабулшуда тадбирҳои ба ташкили таҳқиқот дар самти инкишоф додани эҳсосоти ватандӯстӣ дар байни ҷавонон, ба ҳифзи Ватан, баҳри гул-гулшукуфии он ҳавасманд гардондани ҷавонон нигаронида шудаанд. Ин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҷанбаҳои гуногуни қор бо ҷавонон, аз ҷумла тарбияи ҷисмонӣ, фарҳангӣ ва, ахлоқиро дар бар мегиранд [2, с. 83-88].

Тарбияи шаҳрванди ватандӯст вазифаи муқаддаси муассисаи таҳсилоти умумӣ, ташкилоти ҷамъиятӣ ва, албатта, оила мебошад. Зеро, фарзанд аввалин қиссаю дostonҳо дар бораи қаҳрамонони халқиро бо пандҳои хирадмандона аз падару модар, дар доираи оила фаро мегирад. Маҳз оила бояд дар шуури кӯдакон асоси эътиқоди зиндагӣ, меъёрҳои рафтор, муносибат ба одамон, вазифаҳои онҳоро дар ҷомеа ташаккул диҳад. Арзишҳои оилавӣ эҳтиром ба калонсолон, муҳаббат ба Ватан, забон, анъана, мардумро дар бар мегиранд. Зиёда аз ин, дар оила бояд эҳсоси масъулият, ҳамдардӣ нисбат ба рӯйдодҳо дар мамлакате, ки шумо истиқомат мекунед, ғамхорӣ дар бораи беҳбудии Ватан тарбия карда шавад. Вале масъалаҳои ватандӯстӣ бояд ба таври комплексӣ ҳаллу фасл гардида, барои ин созмону ташкилоти ҷамъиятӣ, муассисаҳои таҳсилотӣ, аҳли ҷомеаи илмиро бояд ҷалб намуд.

Аз ҷиҳати арзёбии самтҳои афзалиятноки тарбияи ватандӯстӣ таҳқиқоти Абдуллоҳон Қаландаров ҷолиби диққат буда, самтҳои ин равандро дар заминаи фаъолияти педагогии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсиф менамояд. Таҳқиқоти илмӣ бо номи «Тарбияи ватандӯстӣ дар фаъолияти педагогии омӯзгорони Ҷумҳурии Тоҷикистон» таҳлили натиҷаҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар охири асри гузашта ва осори оқибатҳои он дар арзишҳои мавҷудаи ватандӯстии мардум, тамоюлоти манфӣ, муносибатҳои қабилавию авлодӣ, ки ба фарҳанги Тоҷикистон, низомии таҳсилоти кишвар таъсири манфӣ мерасонанд, дар бар мегирад [13, с.138-140].

Муҳаққиқ дар қори илмии худ ба таври илова ба зарурати таҳким ва ҳифзи сарҳадҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, аҳамияти ин раванд барои амнияти тамоми давлатҳои ИДМ тавачҷуҳ менамояд. Дар ин таҳқиқот ба аҳамияти тарбияи ватандӯстии насли наврас диққати махсус дода шудааст. Муаллиф амсилаи ба худ хоси тарбияи ҳисси ватандӯстӣ дар ҷавононро пешниҳод кардааст, ки он ба воситаҳои дарсӣ ва қорҳои беруназсинфӣ асос ёфтааст.

Амсилаи тарбиявӣ барои истифода дар минтақаҳои наздисарҳадии Тоҷикистон тавсия шудааст. Он аз маҷмуи қорабиниҳои тарбиявӣ ва ватандӯстӣ иборат аст, ки ба ташаккули робитаҳои байни миллатҳо бо мақсади таъмини самаранокии тарбияи эҳсосот ва арзишҳои ватандӯстӣ дар хонандагон нигаронида шудааст.

Тоҷикистон бо таври худ ҷанги шаҳрвандиро аз сар гузаронд. Мамлакат аз таҷрибаи худ роҳи мустақилона ҳал кардани ихтилофҳои мураккаби дохилро омӯхт. Ҷузъҳои таркибии ҷунин таҷриба соҳибхитиёрии ҷомеаи сермиллат, ваҳдати миллӣ, омодагӣ ба ҳалли сулҳомези масъалаҳои баҳсбарангез мебошанд. Тавре маълум аст, СММ ба кишварҳои дигар тавсия додааст, ки аз таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муттаҳидсозӣ ва таҳкими ҷомеа истифода намојанд.

Вазифаи аввалиндараҷа дар ин самт зарурати таҳияи барномаи ягонаи умумидавлатии тарбияи ватандӯстии ҷавонон матраҳ гардид. Барои ин ҳатоғиҳои таърихиеро, ки ба интиҳоби равишҳои тарбияи ватандӯстиву ахлоқӣ ва маънавии хонандагон ва донишҷӯён таъсири манфӣ расониданд, доништан ва дарк кардан, лозим буд [3, с.81-84].

Вале бояд иқрор шуд, ки тайи солҳои охири истиқлолияти кишвар дар шуури ҷавонон дигаргуниҳои мусбат ба амал омаданд. Дар ин замина зарурат ба миён омад, ки консепсияи миллии тарбияи насли наврас дар рӯҳияи ватандӯстӣ бо назардошти ғояҳои нав оид ба фарҳанги ҳуқуқии одами нав, озод, мавқеи шахрвандии ӯ таҳия карда шавад.

Дар Тоҷикистон қори ҳамачониба оид ба таҳияи барномаи насли нав, ки ба тарбияи ватандӯстӣ, ҳуқуқи шахрвандии кӯдакон, наврасон ва ҷавонон нигаронида шудааст, фаъолна оғоз гардид. Соҳаи таҳсилотро таҳаввулотӣ бунёди дар пеш буд. Муассисаҳои ташкил карда шуданд, ки беҳтарин сифатҳои ахлоқии инсонро ба таври мақсаднок инкишоф медиҳанд. Дар ҷумҳурӣ марказҳои тарбияи ватандӯстӣ, мактабҳои ватандӯстони ҷавон, клубҳои шӯҳрати ҷангӣ ва ғайра пайдо шуданд. Дар муассисаҳои таълимӣ воҳӯрӣ бо собиқадорони Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ходимони маъруфи фарҳанг, адибон, рӯзноманигорон ба ҳукми анъана даромадааст. Дар рӯзҳои таътили тобистонӣ урдугоҳҳои ҳарбию ватандӯстӣ оммавӣ гардиданд.

Ҳамин тариқ, тарбияи ватандӯстӣ ба вазифаи муҳими давлатӣ ва афзалиятноки соҳаи таҳсилот табдил ёфтааст. Унсурҳои асосии тарбияи ватандӯстии ҷавононро баланд бардоштани эҳсоси шахрвандӣ, тарбияи муҳаббат ба Ватан, таҳкими ҳувияти миллии, омӯзиши фарҳангу таърихи ватан, ҳавасмандӣ ба ҳифзи манфиатҳои давлатии ҷумҳурӣ арзёбӣ кардан лозим аст.

Дар Консепсияи миллии тарбия омадааст, ки фарҳанги ватандӯстӣ бояд ба таври мақсаднок, дар заминаи дар шахсият илқо намудани хислатҳои хос ташаккул ва инкишоф дода шавад. Дар байни ин сифатҳо бояд эътиқоди ватандӯстӣ, ангега ба арзишҳои миллии, рафтори шоиста ва муносибатҳои таҳаммулпазири байни инсонҳо авлабият дошта бошад [10, С. 33-38].

Ба хонандагоне, ки дар раванди фаъолияти таълиму тарбиявӣ иштирок мекунанд, усулҳои самараноки ташаккули эҳсоси ватандӯстие, ки ба арзишҳои маънавию ахлоқии онҳо мувофиқанд, пешниҳод карда мешаванд.

Дар бисёре аз пажӯҳишҳо оид ба мафҳуми ватандӯстӣ робитаи мафҳумҳои “Ватан”, “Модар-Ватан”, “зодгоҳ”, “ватанпарвар”, “авлод”, “қаҳрамонон” ва ғайра мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Ин вожаҳо дорои маъно ва мазмуни амиқ мебошанд. Онҳо эҳсосоти инсон, эътиқоди ботинии ватандӯстии ӯро инъикос мекунанд. Занҷираи истилоҳоти омӯхташаванда заминаи ташкили раванди муассири тарбияи ватандӯстӣ дар байни ҷавонон мебошад.

Мантиқи ин таҳқиқот равшан кардани методология ва методҳои омӯзиши масъалаҳои ба миёнгузоштаро талаб мекунанд. Мо роҳи таҳқиқро бо мафҳумҳои асосӣ, ки ба қори таълимию ватандӯстӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бевосита дахл доранд, қайд кардем. Ба сифати унсурҳои асосии методология равишҳои антропологӣ, технологӣ, аксиологӣ, фарҳангӣ, этнопедогогӣ интиҳоб карда шудаанд.

Ҳангоми омӯзиши таърихи Юнони Қадим мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар ин кишвар ватандӯстӣ ҳамчун рисолати махсуси шахрвандон, вазифаи муайяни умумидавлатӣ ҳисобида мешуд, ки ҳочат ба шарҳу дастурҳои иловагӣ надошт.

Вожаи «ватандӯст» муҳаббатро нисбат ба давлат, шахре, ки шахрванд дар он ҷо зиндагӣ мекунанд, ифода карда, дар забони юнонӣ маънои «хамшаҳр»-ро дошт. Бинобар ин, дар ин ҷо таҳти мафҳуми ватандӯстӣ, пеш аз ҳама, ватандӯстии умумиюнониро мефаҳмиданд.

Аммо новобаста аз он ки тафсири мафҳуми «ватандӯст» қадом вижагӣҳоро дошт, диққати асосӣ ба муносибати шахс ба зодгоҳ, халқ, тарзи зиндагӣ, фарҳанг ва таърихи вай нигаронида шудааст. Аз ин рӯ, ҳамаи ин ҷузъҳои таркибӣ арзиши асосии ватандӯстиро ифода мекунанд.

Бо омӯختани таҳқиқи паҳлӯҳои гуногуни ватандӯстӣ, тафсири онро мо тавонистем ҷузъҳои таркибии зеринро дар ин мафҳум муайян кунем:

1. Таърихию фалсафӣ

Онҳо бевосита ба омӯзиши падида дар шароити давлати соҳибхитӣёр, ҷомеае, ки дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон ташаккул ёфтааст, иртибот доранд.

2. Психологию педагогӣ

Бо баррасии ватандӯстӣ тавассути худамалисозӣ, худмуайянқунии фард, гурӯҳи иҷтимоӣ мутаносиб мебошад.

3. Сотсиологӣ

Тавачҷуҳи муҳаққиқ ба зухуроти ватандӯстӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ, ки дар шакли сарнавишти олии шахс, тамоми табақаҳои ҷомеа ифода ёфтааст, нигаронида шудааст.

Дар таърихи педагогикаи тоҷик омӯзиши ватандӯстӣ мавқеи хоса дошта, решаҳои амиқи таърихӣ дорад. Таърихи даҳсолаҳои зиёд маводи ҷиддӣ чамъ оварда шудааст, ки моҳияти воқеии ватандӯстиро ҳамчун мафҳуми илмӣ, иҷтимоӣ, ҷамъиятӣ ифшо мекунад, роҳҳои муассири тарбияи ҳисси ватандӯстӣ дар шуури ҷавонон пайдо шудаанд.

Барои дар хонандагон ташаккул додани арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ бояд тамоми паҳлӯҳои ин мафҳум тафриқа карда шавад. Ватандӯстӣ, пеш аз ҳама, сифати шахсӣ, арзиши махсусест, ки дар шуур маҳкам ҷой мегирад. Ин нуктаро Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 март соли 2018, №79 қабул кардааст, тасдиқ менамояд. Дар ин санад гуфта мешавад, ки ватандӯстӣ арзиши асосии миллии мебошад.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлили равишҳои муайян кардани арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ, бо назардошти таҷрибаи кор бо хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, мо ба ҳулосае омадем, ки арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ як ташкилаи мураккаби шахсӣ буда, аз маҷмуи донишҳо, тасаввурот, арзишҳо, рафторҳо иборат аст, яъне онҳо ягонагии унсурҳои маърифатӣ, арзишӣ ва рафториро ба вуҷуд меоранд [6, с.37-45].

Асоси арзишҳои шахрвандию ватандӯстии хонандагонро муҳаббат ба Ватан, қарз, шараф ва дигар арзишҳои ташкил медиҳанд, ки метавонанд дар анғезаҳои рафтор таҷассум ёфта, рафторҳо ва амалҳои, ки инсонро ватандӯсти кишварро тавсиф карда метавонанд, қаблан муайян намоянд. Чунин қору кирдор боиси эҳтироми мардум гардида, барои Ватан, зодгоҳ, одамон, мактаб, синф нафъ дошта бошанд.

Қобили зикр аст, ки ҷузъи отифавии арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ алоҳида ҷудо карда нашудааст. Ин ҳолат бо он шарҳ дода мешавад, ки дар ташаккули дониши шогирдон оид ба таърихи кишвар, фарҳанг, анъана, қаҳрамонон, эҳсосот мавқеи хосро ишғол намекунад. Аммо дар раванди ошноии шахс бо чунин арзишҳо эҳсосот ба фаъолияти хонандагон таъсир расонида, ба рафтори онҳоро роҳнамоӣ мекунад.

Ҷузъи маърифатӣ дониши шогирдонро муассасаи таҳсилоти умумиро оид ба таърихи Ватан, ватандӯстии кишвар, вилоят, анъанаҳо, урфу одатҳои мардум, шаъну шараф, масъулият, эҳтиром, ҷашнҳои ватандӯстӣ ва ғайраро дар бар мегирад.

Ҳангоми баррасии арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ ба мазмуни ҷузъи арзишии онҳо, ки бояд дар байни мактаббачагон ташаккул ёбад, диққат додан зарур аст. Ин маҷмӯи муҳаббат ба Ватан, сулҳҷӯӣ, таҳаммулпазирӣ, ватандӯстӣ, садоқат ба вазифа, вичдон, номус, эҳтиром ба дигарон ва серталабӣ нисбат ба худ, шаъну шараф ва ғайраро дар бар мегирад.

Бо дарназардошти таҷрибаи кории дар мактаб андухташуда, донишмандони санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи раванди таҳсилот дар муассасаи таҳсилоти умумӣ, мо дарк кардем, ки ташаккули арзишҳои шахрвандию ватандӯстӣ дар хонандагон, пеш аз ҳама, ташаккул додани эҳсоси адои қарз, шаъну шараф, эътибор ва масъулият барои амал ва корҳои супурдашударо талаб мекунад [12, с.436-442].

Вазифаи педагогии омӯзгори муассасаи таҳсилоти умумӣ аз он иборат аст, ки шогирдери тарбия кунанд, ки ба иҷрои уҳдадорӣҳои оилавӣ, уҳдадорӣҳои назди рафиқон, синф, гурӯҳи иҷтимоӣ, муассасаи таҳсилоти умумӣ ҳавасманд бошад. Чунин анғеза бояд ба муносибатҳои дохилии маънавии шуур, таъсири афкори коллектив асос ёбад. Дар ин сураат нақши иҷтимоии қарз манфиатҳои дастаҷамъии гурӯҳи муайяни иҷтимоиро таъмин мекунад. Дар ин ҳол аз омӯзгор талаб карда мешавад, ки ирода, суботкориро дар тарбияи хонандагон зоҳир намуда, шогирдонро вазифаи худро бо қамолӣ масъулият иҷро намоянд.

Дар раванди тарбия масъалаи муносибати бошууронои донишомӯз ба эҳтироми худ ҳамчун шахсият ва одамони дигарро ҳал кардан лозим аст. Хонандагон бояд ба рафтори худ баҳо доданро ёд гиранд, ба рафтори дигарон мувофиқат кунанд, онҳоро аз нуқтаи назари манфиатҳои ҷамъиятӣ баррасӣ намоянд.

Мақсади омӯзгор ва муассасаи таҳсилоти умумӣ аз он иборат аст, ки хонандагонро бо арзишҳои умумибашарӣ, ки дар онҳо қарз, шаъну шараф ва масъулият мавқеи муҳимро ишғол мекунад, ошно созанд. Ин барои он зарур аст, ки одамон дар оянда муносибатҳои худро бидуни низоъ ва баҳсҳо барқарор кунанд. Ҳамзистии осоишта, шартӣ ҳатмии устуворӣ ва фаъолияти ҳаётии ҷомеа аст. Бесабаб нест, ки сулҳ арзиши умумибашарӣ буда, ҳолати муносибатҳои байни одамон мебошад, ки дар гурӯҳҳои гуногун муттаҳид шудаанд, ки дар

байни онҳо низоъ ва муноқишаҳо мушоҳида намешавад. Сулҳ раванди анҷомёфта нест. Онро дастгирӣ ва мустаҳкам кардан лозим аст [8, с.13-16].

Бо дарназардошти мақсад ва вазифаҳои таҳсилоти мактабӣ «Стандарти давлатии таҳсилот»-ро ба роҳбарӣ гирифтани лозим аст. Дар ин санад гуфта мешавад, ки азхудкунии барномаҳои таълимӣ ба ташаккули ватандӯстии шаҳрвандӣ, эҳтиром ба таърихи Тоҷикистон, меҳру муҳаббат ба Ватан, ифтихор аз корномаҳои меҳнатӣ ва ҳарбии кишвар, дастовардҳои фарҳангӣ аз тарафи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ; дарки мусбати моҳияти миллӣ ва этникии онҳо; таҳаммулпазирии байнимиллӣ, эҳтиром ба ҳамаи халқҳои сокини ҳудуди ҷумҳурӣ ва дигар кишварҳои ҷаҳон, омода будан ба ҳамкорӣ бо ҳама миллату халқиатҳо дар шароити баробар; хайрхоӣ ва эҳтиром ба шахсият, таҳаммулнопазирӣ ба зухуроти зӯрварӣ нисбат ба шахс дар ҳар шакл, омода будан ҷиҳати муқовимат ба зухуроти манфӣ; эҳтироми падару модар, оила, одамони дигар, муносибати эҳтиёткорона ба саломатии худ ва саломатии одамоне, ки ҷомеаи наздиктаринро ташкил медиҳанд; эҳтиётот ба худтакмилдиҳӣ, худифоданамой, эътирофи иҷтимоӣ; баҳои мусбат ба принципҳои ахлоқию одобии ҳаёт мусоидат мекунад.

Барои ташаккули арзишҳои шаҳрвандию ватандӯстӣ донишҷӯи тоҷикони таърихи анъанаҳои халқи худ зарур аст. Хонандагон бояд ба аъмоли одамон, қору кирдори онҳо, рӯйдодҳои таърихӣ баҳои муносиб дода, ҷузъи таркибии инсонпарварӣ ватандӯстиро дар онҳо муайян созанд. Ин малака ва донишҳо дар раванди дарс, фаъолияти беруназсинфӣ, ки дар асоси эҳсосотию отифавӣ ташкил карда мешаванд, ташаккул меёбанд.

Мақсади муҳими тарбияи ватандӯстӣ ташаккули хонандагон ҳамчун шахсияти ахлоқӣ, шаҳрванди кишвари худ, ки Ватанро дӯст медорад, ба халқ, принципҳои маънавии онҳо ва фарҳанг эҳтиром қоиладор бошад, арзиши ҳаёти инсонро идрок намояд. Хонандагони муассисаҳои таҳсилотию умумӣ бояд ҳамчун фаъолони иҷтимоӣ ба воя расанд, дорои дониш ва қобилияте бошанд, ки ба онҳо имкони амалисозии эҳтиётоти худро дар раванди созандагӣ ба нафъи Ватан, таҳким ва ҳифзи Ватан фароҳам оваранд.

Дар воқеиятҳои муосир, ватандӯстӣ ва эҳсосоти ба он алоқаманд мазмуни нав пайдо мекунанд. Агар дар гузашта ватандӯстӣ бештар ҳамчун ҳифзи Ватан фаҳмида мешуда бошад, ҳоло он бо таҳкими иқтисодии кишвар, оштинопазирӣ бо принципҳои тарзи ҳаёти ғарбӣ, фасод, ришвахорӣ, либерализм, терроризм, ва эътиқодмандӣ дар дурустии арзишҳои миллӣ алоқамандӣ дорад.

Ҷанбаи муҳтавоии ватандӯстӣ тавассути ислоҳот, навсозии бахши иқтисоди кишвар, муттаҳидсозии ҷомеа бо мақсади баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, мубориза бар зидди бемасъулиятӣ ва бепарвоӣ нисбат ба қорҳои миллӣ нав мешавад.

Дар соҳаи тарбияи ватандӯстӣ имрӯз проблемаҳои зиёде ҷамъ шудаанд, ки ҳалу ҷавоби ғарбии худро талаб мекунанд. Барои ин, ба андешаи мо, равишҳои комилан нави фаъолияти нигаронидашуда ба қор бо қудратҳои ҷавононро дарёфт ва амалӣ кардан лозим аст. Эҷоди онҳо бояд бар пояҳои дигаре бунёд шавад, ки арзишҳои муосир, манфиатҳои одамон, ҷомеаи шаҳрвандиро ба назар гирифта, ба тамоюлҳои наватарини ҳоси ҷомеа мувофиқат кунанд.

Ватандӯстӣ бояд ҳамчун арзиши муҳимтарин барои инсон эътироф карда шавад, ки ҷузъҳои таърихию фарҳангӣ, маънавию ахлоқӣ ва иҷтимоиро муттаҳид мекунанд.

Дар ҷамъбасти бояд қайд намуд, ки муҳимтарин самти тарбияи ҷавонон ташаккули эҳсоси ватандӯстӣ, дарки муносибати масъулиятнокӣ ба вазифаҳои худ дар назди ҷомеа, мактаб, оила мебошад [9, с.251-254].

Мутаассифона, ба мамлакат аз тарафи нерӯҳои иртиқоии беруна ҳанӯз таҳдид вучуд дорад. Аз ин рӯ, руҳияи ватандӯстии насли наврас дар ин шароит хеле муҳим аст. Муҳаббати бепоён ба Ватан дар асоси ҷузъҳои анғезавие, ки арзишҳои миллӣ, эҳсоси маҳсули ватандӯстиро дар ҷавонон ташаккул медиҳанд, тарбия карда мешавад. Насли наврас вазифа ва масъулияти худро дар назди Ватан, халқ дарк намуда, идомаи наслҳоро омӯзад, арзишҳои моддию маънавии Ватанро ҳифз намуда, барои тамомияти арзии Тоҷикистон саҳм гузорад ва иқтисоди мудофиавии онро таҳким бахшад.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Гарданова, Э. С. Сущность формирования нравственных ценностей учащихся начальной школы / Э. С. Гарданова // София, Болгария: Научно-издательский центр "Мир науки" (ИП Вострецов Александр Ильич), 2017. – С. 585-588.

2. Гиеев, А. Х. Формирование нравственных ценностей учащихся в средних общеобразовательных учреждениях / А. Х. Гиеев, С. Нуриддинзода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2021. – № 1-4(92). – С. 83-88.
3. Дряхлова, Т. Е. Концепт "любовь" как один из основополагающих для формирования общекультурных ценностей среди учащихся среднего школьного возраста / Т. Е. Дряхлова // Успехи современной науки. – 2017. – Т. 1. – № 4. – С. 81-84.
4. Жаркова, М. В. Партнерство семьи и школы как субъектов воспитательного пространства в формировании базовых национальных ценностей учащейся молодежи / М. В. Жаркова, Т. В. Свадьбина // Alma Mater (Вестник высшей школы). – 2020. – № 4. – С. 22-27.
5. Камышанова, Н. В. Эвристические средства формирования духовно-нравственных ценностей учащихся сельской школы национального поселка / Н. В. Камышанова // Эйдос. – 2019. – № 4. – С. 12.
6. Каримов, Р. Э. Краеведческая деятельность как средство формирования патриотических чувств и убеждений учащихся общеобразовательной школы в Республике Таджикистан / Р. Э. Каримов // Ростов-на-Дону: Южный федеральный университет, 2018. – С. 37-45.
7. Леонова, А. А. Формирование семейных ценностей у учащихся школы и их родителей / А. А. Леонова, О. О. Шатерникова // Великий Новгород: Новгородский государственный университет имени Ярослава Мудрого, 2017. – С. 206-212.
8. Маркушевич, М. В. Использование отечественного программного обеспечения в учебном процессе общеобразовательной школы как фактор гражданско-патриотического воспитания учащихся / М. В. Маркушевич // Информатика в школе. – 2018. – № 7(140). – С. 13-16.
9. Мартынов, М. Л. Роль ветеранских организаций в формировании патриотических ценностей у учащихся старших классов / М. Л. Мартынов // Вопросы устойчивого развития общества. – 2020. – № 10. – С. 251-254.
10. Садыкова, Т. А. Роль воспитателя в формировании гражданско-патриотических качеств личности воспитанника / Т. А. Садыкова // Москва: Издательство "Перо", 2018. – С. 33-38.
11. Саидов, С. Ш. Формирование отношения учащихся как социальная ценность в сотрудничестве школы, семьи и общества / С. Ш. Саидов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2018. – № 1-2(53). – С. 115-117.
12. Хачароева, А. Х. Использование проектной деятельности в процессе формирования гражданско-правовой компетенции учащихся в школе / А. Х. Хачароева // Грозный: Чеченский государственный педагогический университет, 2019. – С. 436-442.
13. Щупленков, Н. О. Нравственно-патриотическое воспитание на уроках истории - как элемент формирования гражданско-патриотической компетенции / Н. О. Щупленков, М. Ю. Найденов, И. И. Стуликов // Вестник научных конференций. – 2019. – № 11-3(51). – С. 138-140.

REFERENCES:

1. Gardanova, E. S. The essence of the formation of moral values of primary school students / E. S. Gardanova // Sofia, Bulgaria: Scientific Publishing Center "World of Science" (IP Vostretsov Alexander Ilyich), 2017. – P. 585-588.
2. Gieev, A. Kh. Formation of moral values of students in secondary educational institutions / A. Kh. Gieev, S. Nuriddinzoda // Bulletin of Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. Humanities and Economics Series. – 2021. – № 1-4(92). – P. 83-88.
3. Dryakhlova, T. E. The concept of "love" as one of the fundamental ones for the formation of general cultural values among secondary school students / T. E. Dryakhlova // Advances of modern science. – 2017. – Part 1. – № 4. – P. 81-84.
4. Zharkova, M.V. Partnership between family and school as subjects of educational space in the formation of basic national values of students / M.V. Zharkova, T.V. Svadbina // Alma Mater (Higher School Bulletin). – 2020. – № 4. – P. 22-27.
5. Kamyshanova, N.V. Heuristic means of forming spiritual and moral values of students in a rural school of a national village / N.V. Kamyshanova // Eidos. – 2019. – № 4. – P. 12.
6. Karimov, R. E. Local history activity as a means of developing patriotic feelings and beliefs of secondary school students in the Republic of Tajikistan / R. E. Karimov // Rostov-on-Don: Southern Federal University, 2018. – P. 37-45.

7. Leonova, A. A. Formation of family values among schoolchildren and their parents / A. A. Leonova, O. O. Shaternikova // Veliky Novgorod: Novgorod State University named after Yaroslav the Wise, 2017. – P. 206-212.
8. Markushevich, M. V. The use of domestic software in the educational process of a comprehensive school as a factor in the civil and patriotic education of students / M. V. Markushevich // Informatics at school. – 2018. – № 7(140). – P.13-16.
9. Martynov, M. L. The role of veterans' organizations in the formation of patriotic values among high school students / M. L. Martynov // Issues of sustainable development of society. – 2020. – № 10. – P. 251-254.
10. Sadykova, T. A. The role of the teacher in the formation of civil and patriotic qualities of the student's personality / T. A. Sadykova // Moscow: Pero Publishing House, 2018. – P. 33-38.
11. Saidov, S. Sh. Formation of student attitudes as a social value in the cooperation of school, family and society / S. Sh. Saidov // Bulletin of Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. Humanities and Economics Series. – 2018. – № 1-2(53). – P. 115-117.
12. Khacharoeva, A. Kh. The use of project activities in the process of developing the civil legal competence of students at school / A. Kh. Khacharoeva // Grozny: Chechen State Pedagogical University, 2019. – P. 436-442.
13. Shchuplenkov, N. O. Moral and patriotic education in history lessons - as an element of the formation of civil-patriotic competence / N. O. Shchuplenkov, M. Yu. Naydenov, I. I. Stulikov // Bulletin of scientific conferences. – 2019. – № 11-3(51). – P. 138-140.